

การสื่อสารกับสังคมแห่งความเสี่ยง Communication and Risk Society

สมสุข หินวิมาน*

บทคัดย่อ

ทุกวันนี้ กล่าวกันว่าสังคมทันสมัยกำลังถึงจุดสิ้นสุด และมนุษยชาติกำลังก้าวเข้าสู่ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “สังคมแห่งความเสี่ยง” (risk society) บทความนี้จะได้นำเสนอว่าวัตถุประสงค์ที่จะสำรวจความหมายของ “ความเสี่ยง” และความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับวัฒนธรรมความเสี่ยงในชีวิตประจำวัน ด้วยอิทธิพลของกระแสหลังสมัยใหม่ (postmodernism) และแนวทางการศึกษาแบบสหวิทยาการ (interdisciplinary approaches) ความเสี่ยงกลายเป็นประเด็นที่นักสังคมศาสตร์ให้ความสนใจตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 20 ในฐานะของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก ยากจะบ่งชี้ให้เห็นชัดเจน มีผลกระทบในวงกว้าง จัดการได้ยากยิ่งนัก และสร้างภาวะความตึงเครียดไปทั่ว ทั้งนี้ นักทฤษฎีสังคมหลายคน (อันได้แก่ แมรี ดักลาส แอนโธนี กิดเดนส์ มิเชล ฟูกูเกต์ และที่สำคัญ อุลริช เบ็ค) ต่างเห็นพ้องว่า สื่อต่าง ๆ มีบทบาทสำคัญยิ่งในการประกอบสร้างและแพร่กระจายความหมายของความเสี่ยงในสังคมยุคหลังอุตสาหกรรมเป็นต้นมา

คำสำคัญ : การสื่อสาร, ความเสี่ยง, สังคมแห่งความเสี่ยง

* D.Phil. (Media & Cultural studies), University of Sussex, England. (2000) ปัจจุบันเป็นรองศาสตราจารย์ประจำคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Abstract

Today it is noted that modern society has come to an end, whilst “risk society” emerges everywhere. This article thus aims to examine various meanings of “risk” and a relationship between communication and risk culture in everyday life. Influenced by postmodernism and interdisciplinary approaches, risk has become of interest amongst social scientists from the end of the 20th century onwards. Risk is perceived to be more globalised, less identifiable, more serious in their effects, less easily manageable, and anxiety-provoking. Importantly, many social theorists (i.e., Mary Douglas, Anthony Giddens, Michel Foucault, and last but not least, Ulrich Beck) contend that communication media plays a crucial role to construct and circulate cultural meanings of risk in post-industrial society.

Keywords : communication, risk, risk society

ในยุคหนึ่งสมัยหนึ่ง มนุษย์โลกอาจจะตั้งคำถามกับตนเองว่า “ชีวิตวันนี้จะต้องดีกว่าเมื่อวาน และในวันพรุ่งนี้ชีวิตก็จะต้องดูดียิ่ง ๆ ขึ้น” (แบบตัวละครสการ์เลตต์ โอซาร่า ที่พูดในฉากจบภาพยนตร์เรื่อง *Gone with the Wind* ว่า “Tomorrow is another day”) แต่พอมาถึงยุคนี้สมัยนี้ มนุษย์โลกอาจจะต้องเริ่มเปลี่ยนคำพูดใหม่เสียแล้วว่า “ชีวิตวันนี้ดูจะเสี่ยงกว่าวันวาน และในวันพรุ่งนี้ชีวิตของเรา ก็จะยิ่งเสี่ยงมากขึ้นไปเรื่อย ๆ” (แบบเดียวกับภาพที่เราเห็นในหลาย ๆ ฉากของภาพยนตร์เรื่อง *The Day after Tomorrow*)

แล้วเหตุอันใดสำนักของคนร่วมสมัยจึงเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต และการสื่อสารเข้ามาเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนจิตสำนึกดังกล่าวของพวกเราได้อย่างไร คำตอบนี้อยู่ในแนวคิดที่กำลังเป็นกระแสความสนใจของนักสังคมศาสตร์ภายใต้ชื่อที่ว่า แนวคิดเรื่อง **ความเสี่ยง (risk)** และ **สังคมแห่งความเสี่ยง (risk society)**

สำหรับในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนจะขอทบทวนแนวคิดที่ว่าด้วยสังคมแห่งความเสี่ยง โดยมีขอบเขตและประเด็นนำเสนอดังนี้

1. จาก “สังคมสมัยใหม่” สู่ “สังคมแห่งความเสี่ยง”

2. นานาสาตรวิธการกับการศึกษาเรื่อง “ความเสี่ยง”
3. นิยามและองค์ประกอบของ “ความเสี่ยง”
4. ประวัติศาสตร์การรับรู้ของสังคมต่อเรื่อง “ความเสี่ยง”
5. ทักษะของนักวิชาการ 4 คนต่อการศึกษาการสื่อสารกับ “ความเสี่ยง”
 - แมรี ดักลาส : แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมความเสี่ยง
 - อุลริช เบ็ค : แนวคิดเรื่องสังคมแห่งความเสี่ยง
 - แอนโธนี กิดเดนส์ : แนวคิดเรื่องความเสี่ยงกับการสร้างอัตลักษณ์
 - มิเชล ฟูโกต์ : แนวคิดเรื่องความเสี่ยงกับการจัดวินัยทางอำนาจ

1. จาก “สังคมสมัยใหม่” สู่ “สังคมแห่งความเสี่ยง”

ความสนใจศึกษา “วัฒนธรรมความเสี่ยง” (risk culture) เริ่มขึ้นอย่างเป็นจริงเป็นจังตั้งแต่ราวกลางศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ส่วนหนึ่งพอจะอนุมานได้ว่า ความสนใจดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากกระแสลัทธิหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ที่ทรงพลังในโลกสังคมศาสตร์ในช่วงเวลาเดียวกัน และเป็นกระแสทฤษฎีที่ตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ของลัทธิสมัยใหม่ (modernism) ที่ครอบงำมนุษยชาติมาหลายศตวรรษ

ตามจุดยืนของลัทธิสมัยใหม่นั้นเชื่อกันว่า ภายใต้กระแสการเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณี (traditional society) ไปสู่สังคมสมัยใหม่ (modern society) โลกทัศน์หลัก ๆ หลายชุดที่ครอบงำวิถีคิดของผู้คนอยู่นั้น ได้แก่

- (i) ความเชื่อมั่นในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่เอื้ออำนวยและสรรค์สร้างวัฒนธรรมความสะดวกสบาย (culture of convenience) ให้กับชีวิตมนุษย์ จนกล่าวได้ว่า ความสะดวกสบายนี้ได้กลายเป็นหัวใจหลักของชีวิตสมัยใหม่ (modern life) ด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างภาพที่เราเห็นเป็นประจักษ์ในโฆษณาโทรทัศน์ ที่ชีวิตอันทันสมัยต้องอาศัยการบริโภควัตถุและสิ่งอำนวยความสะดวกสบายในปริมาณมหาศาล
- (ii) ความเชื่อมั่นในลัทธิเหตุผลนิยม (rationalism) ซึ่งมนุษย์ในสังคมสมัยใหม่เชื่อว่า ต้องด้วยหลักของเหตุผลเท่านั้น ที่จะช่วยปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากความงมงายของไสย และเป็นที่มาของสิ่งจะ/คำตอบต่าง ๆ ต่อชีวิต เช่น กรณีของซีรีส์ทางโทรทัศน์ชุด CSI: Crime Scene Investigation ที่เผยให้เห็นว่า เหตุผลทางวิทยาศาสตร์เท่านั้นที่จะให้คำตอบที่ดีที่สุดต่อการสืบสวนความจริงในคดีฆาตกรรมต่าง ๆ

- (iii) สนามต่อสูในชีวิตสังคมสมัยใหม่จะอยู่ที่สถาบันเศรษฐกิจกับการเมือง เช่น เป้าหมายของสังคมแบบนี้ที่เน้นการสร้างความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ (economic progress) และใช้ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง (political movement) เพื่อสร้างระบอบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในสังคม
- (iv) ความเชื่อมั่นในกระแสโลกาภิวัตน์ (globalisation) ดังที่ยุคหนึ่งความคิดเรื่องหมู่บ้านโลก (global village) ของ มาร์แชล แมคลูฮัน (Marshall McLuhan) เคยถูกทำให้กลายเป็นอุดมคติของหลาย ๆ สังคมท้องถิ่นที่ต้องการผันตัวไปสู่สังคมทันสมัยมาแล้วเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ระบบความคิดความเชื่อหรือโลกทัศน์แบบสมัยใหม่ดังกล่าวข้างต้น ได้เริ่มถูกท้าทายด้วยวิธีคิดใหม่ ๆ หลายชุด ดังเช่น

- (i) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอาจไม่ใช่คำตอบสุดท้ายให้กับชีวิตของมนุษย์อีกต่อไป ตัวอย่างเช่น ภาพที่เราเห็นในภาพยนตร์แนววิทยาศาสตร์ (sci-fi) อย่าง *Transformers*, *I am Legend* และ *I, Robot* ก็แสดงอารมณ์ความรู้สึกของคนร่วมสมัยที่ตั้งคำถามต่อความล้มเหลวของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่กลับกลายเป็นกลไกทำลายมนุษย์ไปในที่สุด
- (ii) เหตุผลอาจไม่ใช่ข้อสรุปเดียวในชีวิตของมนุษย์เสมอไป หรืออีกนัยหนึ่ง คำตอบบางอย่างอาจไม่ได้มาด้วยตรรกะการใช้เหตุผล ตัวอย่างเช่น คำถามที่ว่า มนุษย์เราตายแล้วไปไหน หรือในขณะที่มนุษย์ต่างเชื่อมั่นในเหตุผลของกันและกัน แต่ทำไมมนุษยชาติจึงยังคงทำสงครามหรือมีการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์กันอยู่อย่างต่อเนื่อง
- (iii) เศรษฐกิจและการเมืองอาจไม่ใช่สนามต่อสู้เดียวในชีวิตผู้คนร่วมสมัย เช่น การเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวใหม่ ๆ ทางสังคม (new social movements) ที่นอกเหนือไปจากเวทีของภาครัฐ/รัฐสภา/รัฐบาล (อาทิ ขบวนการสิ่งแวดล้อมของบรรดา NGO) หรือกรณีของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจทุนนิยมที่เคยเผชิญหน้ากับภาวะฟองสบู่แตกและถดถอยไปในหลาย ๆ ประเทศทั่วโลก
- (iv) การเกิดขบวนการต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ (anti-globalisation)

อย่างเป็นระลอก ๆ เช่น กรณีของประเทศอิหร่านหรือเกาหลีเหนือ ที่มีการทดลองพลังงานนิวเคลียร์ โดยไม่สนใจต่ออำนาจของจักรวรรดินิยมอเมริกันเท่าใดนัก

ปรากฏการณ์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ นักวิชาการบางคนที่สังกัดในกระแสนิยมหลังสมัยใหม่ (postmodernism) อย่าง อุลริช เบ็ค (Ulrich Beck) จึงเริ่มให้ข้อสรุปขึ้นใหม่ ว่า ในขณะที่สังคมร่วมสมัยทุกวันนี้กำลังจะเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบอบความทันสมัยมากขึ้น แต่ทว่ามนุษยชาติก็เริ่มประจักษ์ถึง “ด้านมืด” (dark side) ที่เคยซ่อนเร้นและได้เผยตัวออกมาจากกระแสนรของวามทันสมัยนั้น ๆ ดังนั้น สังคมของพวกเราเองจึงกำลังจะเปลี่ยนผ่านอีกระลอก จากสังคมสมัยใหม่ (modern society) ไปสู่สังคมแห่งความเสี่ยง (risk society) ที่บ่อยครั้งความเสี่ยงต่าง ๆ ก็มักจะมาจากแดนไกล หรือแม้แต่มองอาจรับรู้ที่มาที่ไปของความเสี่ยงนั้น ๆ ได้ (Beck 1992) ตัวอย่างเช่น การที่สังคมโลกกำลังเผชิญหน้ากับผู้ก่อการร้าย (terrorism) ที่กระจายตัวไปทั่ว การเผชิญหน้ากับโรคภัยไข้เจ็บชนิดใหม่ ๆ ที่มีแนวโน้มจะระบาดรุนแรงในวงกว้าง (อาทิ โรคซาร์ส ไข้หวัดนก ไข้หวัด 2009 โรควัวบ้า) การเผชิญหน้ากับความผันผวนของวิกฤตสิ่งแวดล้อมและสภาพภูมิอากาศโลกที่แปรปรวนขนานใหญ่ (อาทิ กรณีสึนามิในมหาสมุทรอินเดีย กรณีพายุแคทลีน่าที่พัดถล่มในหลาย ๆ มลรัฐของอเมริกา กรณีที่อุตุเดจาจะน้ำมันบริษัทบีพีรั่วในอ่าวเม็กซิโก และกรณีปรากฏการณ์เอลนีโญที่ส่งผลกระทบตอสภาพแวดล้อมโลก) ไปจนถึงการเผชิญหน้ากับความเสี่ยงที่แม้จะยังไม่เกิดขึ้น แต่ก็สร้างความกังวลที่กระจายตัวไปทั่ว (ดังกรณีการทำนายเหตุการณ์การสิ้นสุดของโลกที่จะเกิดขึ้นในอนาคดปี 2012 จนนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์ฮอลลีวู้ด)

นักทฤษฎีสายหลังสมัยใหม่ยังย้ำด้วยว่า ความรู้สึกต่อความเสี่ยงที่กล่าวมานี้ บ่อยครั้งก็ไม่ได้มาจากประสบการณ์โดยตรง (direct experiences) หรือประสบการณ์ที่ผู้คนสัมผัสจับต้องด้วยตนเอง แต่เป็นเพียงประสบการณ์ที่ผ่านสื่อกลาง (mediated experiences) ทว่า ก็เป็นประสบการณ์ผ่านสื่อกลางที่มีอำนาจมาก จนกลายเป็นความกลัว/ความกังวลต่อความเสี่ยงนั้น ดังกรณีการออกข่าวของสื่อมวลชนเกี่ยวกับไข้หวัดใหญ่สายพันธุ์ใหม่ 2009 ที่ระบาดข้ามทวีปจากเม็กซิโกและกระจายไปทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทย ทำให้ผู้คนจำนวนมากเกิดความกังวลและกลัวการเข้าไปอยู่ในพื้นที่เสี่ยงต่อการติดเชื้อโรค (อาทิ ในโรงภาพยนตร์หรือบนเครื่องบิน) รวมถึงส่งผลให้ผลิตภัณฑ์เจลล้างมือและหน้ากากอนามัยกลายเป็นสินค้าขาดตลาดได้ในเวลาอันรวดเร็ว

2. นานาสาสตร์วิชากับการศึกษาเรื่อง “ความเสี่ยง”

เนื่องจากความเสี่ยงเป็นประเด็นหัวข้อที่ผู้คนสนใจมาตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 20 ดังนั้นจึงมีศาสตร์สาขาวิชาหลายแขนง (นอกเหนือจากสังคมศาสตร์) ที่สนใจวิเคราะห์ ประเด็นเรื่องความเสี่ยง โดยในหัวข้อนี้ ผู้เขียนจะขอคัดเลือกลำวิชาเด่น ๆ ที่พัฒนา มุมมองแนวคิดในการศึกษาเรื่องความเสี่ยง ดังนี้

2.1 สาขาวิชาการเงิน/การลงทุน (finance/investment)

ในกรณีของสาขาการเงิน/การลงทุนนี้ ประเด็นเรื่องความเสี่ยงปรากฏชัดเจนใน แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการประกันภัย (insurance) ทั้งนี้ นิยามของการประกันภัยมี ความหมายว่า เป็นการลงทุนชนิดหนึ่งทีลดความเสี่ยงลง (risk-reducing investment) เช่น การประกันชีวิตก็คือการลงทุนเพื่อเป็นหลักประกันความเสี่ยงในชีวิต และทรัพย์สินที่อาจมีผลต่อผู้ทำประกันหรือญาติผู้ใกล้ชิด ฯลฯ ซึ่งตรงกันข้ามกับกรณี ของการพนัน (gambling) ที่ถูกนิยามว่าเป็นการลงทุนซึ่งอาจเพิ่มความเสี่ยงได้ (risk-increasing investment) เช่น การพนันบอลหรือพนันม้า ก็คือการนำเงินที่มี อยู่ไปเสี่ยงโชคกับการแข่งขันฟุตบอลหรือสนามม้า

ทั้งนี้ ตามหลักทฤษฎีการลงทุนเห็นว่า ทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือองค์กร ใด ๆ ก็สามารถเผชิญหน้ากับความเสี่ยงได้ตลอดเวลา ทั้งจากปัจจัยภายนอกที่นำมาซึ่ง ความไม่แน่นอน (อาทิ ปัจจัยจากภัยสงคราม ราคาน้ำมันที่ผันผวน) และจากปัจจัยภายใน บุคคลหรือองค์กร (อาทิ ปัญหาด้านสุขภาพของคน) และผลที่ตามมาก็คือ ความสูญเสีย ที่อาจไม่คาดฝัน เพราะฉะนั้น หลักทฤษฎีดังกล่าวจึงเชื่อว่า ต้องอาศัยการบริหารจัดการ ที่มีประสิทธิภาพเท่านั้นจึงจะช่วยลดหรือขจัดความเสี่ยงลง หรือเป็นแนวคิดที่นักทฤษฎี กลุ่มนี้เรียกว่า หลักการบริหารจัดการความเสี่ยงภัย (risk management) นั่นเอง (จิตติวิทย์ ชัยวัฒน์ 2552)

2.2 สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (economics)

ในขณะที่นักเศรษฐศาสตร์สนใจศึกษากระบวนการจัดสรรทรัพยากรให้เหมาะสม กับความต้องการของมนุษย์นั้น พวกเขาได้ให้ความสนใจศึกษาความเสี่ยงในเชิง เศรษฐศาสตร์ (economic risk) ในแง่มุมที่ว่า เราจะจัดสมดุลระหว่างการสร้างรายรับ และรายจ่ายในทางเศรษฐกิจได้อย่างไร

ข้อสรุปของนักเศรษฐศาสตร์ก็คือ ภาวะทางเศรษฐกิจมีแนวโน้มจะเสี่ยงอันตราย (hazard) หรืออยู่ในสภาวะไม่มั่นคง (uncertainty) หากอยู่ภายใต้สถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่าง อันประกอบไปด้วยสถานการณ์ของรายรับที่ต่ำ (low incomes) หรือสถานการณ์ของรายจ่ายที่สูง (high expenditures) ด้วยเหตุนี้ หากเป็นบรรดาธุรกิจสื่อมวลชนทั้งหลาย เราจึงมักพบว่า เพื่อลดสภาวะความเสี่ยงลง ธุรกิจสื่อมักมีแนวโน้มจะขายสินค้าให้กับผู้บริโภคที่มีกำลังซื้อเป็นหลัก (ดังกรณีที่ชัดเจนของธุรกิจสื่อวิทยุ) ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันรายรับที่สูงและแน่นอน รวมถึงหลีกเลี่ยงภาวะความเสี่ยงเชิงเศรษฐกิจในการประกอบการ

2.3 สาขาจิตวิทยา (psychology)

สาขาจิตวิทยาสนใจวิเคราะห์ตัวแปรต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับจิตใจ (mind) ของมนุษย์ และสำหรับในกรณีเรื่องความเสี่ยงนั้น นักจิตวิทยาเห็นว่า ความเสี่ยงเป็นตัวแปร/ที่มาของความกลัว (fear) ในเรื่องต่าง ๆ กล่าวคือ ความกลัวถือเป็นหนึ่งในสัญชาตญาณเพื่อความอยู่รอดในชีวิตของมนุษย์ เพราะฉะนั้น ถ้ามนุษย์พบว่ามีการกระทำใด ๆ ก็ตาม ที่อาจนำมาซึ่งความเสี่ยง เราก็จะเกิดความกลัวขึ้นมา และหาทางหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงดังกล่าว อาทิ เมื่อเราไปยืนในที่สูงหรือติดขอบหน้าผา เราจะรู้สึกว้าวเสี่ยงอันตรายต่อชีวิต และกลายเป็นความกลัวที่สูงขึ้นมา

2.4 สาขาวิชาการสื่อสาร (communication)

แนวคิดเรื่อง การสื่อสารความเสี่ยง (risk communication) เป็นแขนงย่อยของการวิจัยด้านการสื่อสาร/นิเทศศาสตร์/วารสารศาสตร์กระแสหลัก ที่มักปรากฏอยู่ในกลุ่มของวิชาชีพสื่อหลายสาย โดยเฉพาะสายประชาสัมพันธ์และสายการวางแผนนโยบายการสื่อสาร ทั้งนี้ กระบวนทัศน์การสื่อสารกระแสหลักเห็นว่า การตัดสินใจใด ๆ ที่เกี่ยวกับการสื่อสาร มักมีพื้นฐานมาจากการหลีกเลี่ยงความเสี่ยง/ความไม่แน่นอนเป็นหลัก Georg Ruhrmann (2008) ได้ชี้ให้เห็นมิติของการสื่อสารความเสี่ยงว่า มี 3 มิติสำคัญ กล่าวคือ

- (i) มิติของประเด็น (issue) ในการสื่อสารที่ต้องหลีกเลี่ยงสภาวะความเสี่ยง โดยคิดคำนวณจากความเป็นหรือความรุนแรงที่ความเสียหายต่าง ๆ อาจเกิดขึ้นได้ เช่น การรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมและพยากรณ์อากาศซึ่งจะเตือนภัยธรรมชาติที่อาจเกิดขึ้นไว้ล่วงหน้า

เพื่อให้ผู้คนได้เตรียมพร้อมในการจัดการกับความเสี่ยงนั้น

- (ii) **มิติเรื่องกลยุทธ์การสื่อสาร (communication strategies)**
ภายใต้เงื่อนไขความเสี่ยงที่ต่างกัน กล่าวคือ ในแต่ละเงื่อนไขของความเสี่ยงนั้น จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ว่าจะสื่อสารออกไปอย่างไร เพราะบางเงื่อนไข ผู้สื่อสารที่ดีก็อาจต้องใช้กลยุทธ์แจ้งให้ทราบทั่วกัน (ดังกรณีการเตือนภัยแผ่นดินไหวและสึนามิ หรือการชี้แจงเรื่องความเสี่ยงต่ออุบัติเหตุต่าง ๆ) แต่ในบางเงื่อนไข ผู้สื่อสารก็อาจต้องใช้กลวิธีเสี่ยงไม่สื่อสารออกไป เพราะยังสื่อสารก็อาจจะยิ่งขยายผลด้านลบในวงกว้าง (ดังกรณีการนำเสนอข่าวลือต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ เช่น ข่าวลือเกี่ยวกับความผันผวนในตลาดหุ้น)
- (iii) **มิติเรื่องผู้รับสาร (audience)** ซึ่งมีบทบาทสำคัญในกระบวนการเลือกสรรข้อมูล/ข่าวสารเกี่ยวกับความเสี่ยง ตั้งแต่การเลือกเปิดรับเลือกรับรู้ เลือกจดจำ และเลือกแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับความเสี่ยง ตัวอย่างเช่น กรณีการประชาสัมพันธ์รณรงค์ด้านสุขอนามัยต่าง ๆ ที่ผู้สื่อสารไม่เพียงแต่คาดหวังให้ผู้รับสารเลือกเปิดรับเท่านั้น หากแต่ต้องเลือกไปปฏิบัติด้วย เพื่อลดปัญหาความเสี่ยงต่อโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ

จากที่กล่าวมาในส่วนที่สองนี้ จะเห็นได้ว่า ประเด็นเรื่องความเสี่ยงนั้น มีแนวทางการศึกษาที่หลากหลายแตกต่างกันไปตามแต่ละเอกลักษณ์เฉพาะของศาสตร์สาขาวิชานั้น ๆ และในขณะเดียวกัน แม้ว่าความเสี่ยงจะปรากฏให้เห็นอยู่แล้วในงานศึกษาด้านการสื่อสารกระแสหลัก ทว่าในที่นี้ ผู้เขียนจะเลือกขยายอีกมุมหนึ่งของแนวคิดสังคมศาสตร์เกี่ยวกับการสื่อสารกับสังคมแห่งความเสี่ยง ที่พิจารณาว่าความเสี่ยงมีฐานะเป็นวัฒนธรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวพันกับเรื่องของความหมาย คุณค่า อำนาจ และชีวิตทางสังคม ดังรายละเอียดที่จะได้นำเสนอต่อไป

3. นิยามและองค์ประกอบของ “ความเสี่ยง”

Iain Wilkinson (2010) ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้เกี่ยวกับทฤษฎีความเสี่ยงว่า ในวงวิชาการสังคมศาสตร์นั้น ยังไม่มีข้อตกลงร่วมกันที่ชัดเจนว่าด้วยนิยามและวิธีการศึกษา

เรื่องความเสี่ยง แต่อย่างไรก็ดี เราอาจจะพอสกัดคุณลักษณะและความหมายของ ความเสี่ยงในทางทฤษฎีสังคมได้ในระดับหนึ่ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นักทฤษฎีสังคมร่วมสมัยลงความเห็นว่า ความเสี่ยงเกิดขึ้นและขยายตัวผ่าน กระแสการสร้างคามทันสมัยระดับโลก (global modernisation) กล่าวคือ ความเสี่ยง เป็นหนึ่งในตัวแปรหรือ “ราคาที่ต้องจ่ายคืน” (a price to pay) กับการก่อรูปอารยธรรม สมัยใหม่ จนกลายเป็นความสนใจศึกษาในวงวิชาการกันอย่างกว้างขวาง

ในแง่ที่มาของคำว่า “risk” นั้น บ้างก็ว่ามาจากรากศัพท์ภาษากรีกที่พ้อง ความหมายเดียวกับคำว่า “root” ในขณะที่บางคนก็เชื่อว่า เป็นรากศัพท์เดียวกับคำว่า “riscum” ในภาษาละติน อันแปลว่า “หน้าผา” (cliff) ทั้งนี้ หากเราใช้ข้อสังเกตของ Deborah Lupton (1999) จะพบว่า แม้คำว่า “risk” จะมีรากศัพท์มานานจากภาษา กรีกหรือละติน แต่คำนี้ก็ปรากฏใช้กันทั่วไปหรือยืมมาใช้ในภาษาเยอรมันในช่วงครึ่งหลัง ของศตวรรษที่ 16 ก่อนที่จะเป็นที่นิยมใช้กันในภาษาอังกฤษราวครึ่งหลังของศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา

แม้คำว่า “risk” จะเป็นที่แพร่หลายเมื่อไม่กี่ศตวรรษให้หลังมานี้ แต่ทว่าทุกวันนี้ หรือนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 1970s-1980s เป็นต้นมา เรื่องราวของความเสี่ยงกลับกลายเป็น หัวข้อที่นักวิชาการตะวันตกสนใจ และขยายการศึกษาวิจัยกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน เนื่องจากเหตุผลหลัก ๆ สามประการ (Tulloch 2008) ดังนี้

- (i) ความเสี่ยงกลายเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชีวิตวัฒนธรรม (cultures) และวัฒนธรรมย่อย (subcultures) ของผู้คนร่วมสมัย กล่าวคือ แต่ เดิมนั้น เราอาจจะสนใจเรื่องราวทางเศรษฐกิจ/การเมือง ในฐานะ ตัวแปรที่เข้ามากำหนดชีวิตประจำวันของเรา แต่ทว่าทุกวันนี้ เรื่อง ของความเสี่ยงกลับกลายเป็นประเด็นใกล้ชิด/ใกล้ตัวของผู้คนร่วม สมัยมากกว่า ตัวอย่างเช่น การขยายตัวของปริมาณรายการสุขภาพ ทางโทรทัศน์ ทั้งรายการสุขภาพกระแสหลักและรายการสุขภาพทางเลือกต่าง ๆ ฯลฯ รวมไปถึงความเสี่ยงที่ผนวกรวมกับกระบวนการ วัฒนธรรมย่อยต่าง ๆ ในสังคมด้วย เช่น การเคลื่อนไหวของกลุ่ม ชาตินิยมต่าง ๆ ที่จะใช้สื่อพิธีกรรมท้องถิ่นเพื่อจัดการกับปัญหา ลิงแวดล้อมและปัญหาความเสี่ยงต่าง ๆ ในชุมชน
- (ii) ในทางสังคมศาสตร์ ได้เกิดการตั้งคำถาม/ท้าทายขนบในการศึกษา แบบสภาวะวิสัย (objectivism) ที่สนใจวิเคราะห์ชีวิตและสังคมด้วย

วิธีวิทยาเชิงปริมาณ และภายใต้การตั้งคำถามกับวิธีวิทยาดังกล่าว หัวข้อความสนใจใหม่ ๆ ทางสังคมศาสตร์ก็ได้ผุดขึ้นมามากมาย เช่น ประเด็นเกี่ยวกับสื่อ อำนาจ ชนชั้นชาติพันธุ์ เพศสภาวะ อัตลักษณ์ เหตุผลและอารมณ์ การต่อสู้ในชีวิตประจำวัน และที่สำคัญ วิธีวิเคราะห์ระดับจุลภาค (micro-analysis) เกี่ยวกับประสบการณ์รอบตัว รวมไปถึงกรณีเรื่องของความเสี่ยงด้านต่าง ๆ ในชีวิต อาทิ กรณีสิ่งแวดล้อม สุขภาพ ความอ้วน ความชรา ฯลฯ

- (iii) การได้รับอิทธิพลจากกระแสลัทธิหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ดังที่กล่าวมาข้างต้น ตลอดจนอิทธิพลจากแนวทางการศึกษาในลักษณะสหวิทยาการ (interdisciplinary approach) ที่ไม่เพียงแต่ทำให้เรื่องความเสี่ยงกลายเป็นประเด็นสนใจ แต่ยังทำให้การออกแบบวิจัยความเสี่ยงประกอบขึ้นด้วยศาสตร์สาขาวิชาที่หลากหลาย อาทิ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา อาชญวิทยา สิ่งแวดล้อม ภาษาศาสตร์ วรรณกรรม วัฒนธรรมศึกษา สื่อสารศึกษา เป็นต้น

ภายใต้ความสนใจศึกษาเรื่องความเสี่ยงที่กล่าวมานี้ ข้อตกลงร่วมกันประการหนึ่งของนักทฤษฎีสังคมทั้งหลายก็คือ ภาษาและการสื่อสารมีบทบาทอย่างมากในการผลิตและแพร่กระจายความหมาย/การรับรู้ของผู้คนเกี่ยวกับเรื่องความเสี่ยง ตัวอย่างเช่น การเผยแพร่ข่าวของ CNN ต่อปัญหาภาวะโลกร้อนและปัญหาสิ่งแวดล้อมทั่วโลก การโฆษณาส่งเสริมการขายผลิตภัณฑ์ยา/อาหารเสริมใหม่ ๆ เพื่อป้องกันความเสี่ยงจากโรคร่วมสมัย (อาทิ โรคกระดูกพรุนในกลุ่มสตรีวัยกลางคนขึ้นไป) การผลิตภาพยนตร์แนววิทยาศาสตร์/ผจญภัย/หายนภัยจำนวนมาก ที่กล่าวถึงความเสี่ยงต่าง ๆ ในสังคมปัจจุบัน (อาทิ หายนภัยเรือเดินสมุทรใน *Titanic* และ *Poseidon* ภัยจากกัมมันตภาพรังสีที่สร้างสัตว์ประหลาดขึ้นมาใน *Godzilla* ผลกระทบจากมลพิษที่ทำลายสิ่งแวดล้อมชุมชนใน *Erin Brockovich* หรือภัยที่มาจากสิ่งมีชีวิตจากต่างดาวใน *Aliens* และ *Predators* เป็นต้น) บทบาทของสื่อต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่เพียงแต่การผลิต แต่ยังรวมถึงการแพร่กระจายความหมายและความกลัวต่อความเสี่ยงสู่สาธารณชนในวงกว้างอีกด้วย

4. ประวัติศาสตร์การรับรู้ของสังคมต่อเรื่อง “ความเสี่ยง”

หากเราจะย้อนรอยประวัติศาสตร์การรับรู้ของสังคมต่อเรื่องความเสี่ยง ก็จะพบว่า วิธีคิดของผู้คนต่อเรื่องความเสี่ยงมีการเปลี่ยนผ่านมาแล้วอย่างน้อยเป็น 4 ระลอกคลื่น

ด้วยกัน ดังนี้

ในคลื่นระลอกแรก หรือในยุคดั้งเดิม ความเสี่ยงถูกรับรู้ว่าเป็นภาวะที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือโดยอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ความเสี่ยงต่าง ๆ เนื่องจากการบันดาลของเทพเจ้า ปีศาจ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ดังกรณีของภัยจากแผ่นดินไหวสมัยก่อน ก็ถูกเชื่อว่าเป็นเกิดจากปลาอานนท์ที่อยู่ใต้โลกเกิดพลิกตัว หรือการเกิดฟ้าแลบฟ้าผ่า ก็มาจากความเชื่อเรื่องรามสูรขว้างขวานกับนางเมขลาแล้วแก้วไปมา เป็นต้น ทั้งนี้ ผู้เขียนเองมีข้อสังเกตว่า แม้แต่คำว่า “เสี่ยง” ในความหมายเดิมของไทย ก็สัมพันธ์กับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติอยู่แล้ว ดังปรากฏอยู่ในคำว่า “เสี่ยงทาย” หรือ “เสี่ยงดวง” ก็เป็นการผูกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติผ่านพิธีกรรม การบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์

จนเข้าสู่ยุคคลื่นระลอกที่สอง เมื่อมีการปฏิวัติการพาณิชย์ (the Commercial Revolution) ระหว่างปี ค.ศ.1275-1375 พ่อค้าทางเรือชาวอิตาลีได้เริ่มต้นนำวิธีการทำสัญญาประกันภัยสมัยใหม่เข้ามาใช้ในธุรกิจต่าง ๆ จุดเปลี่ยนที่สำคัญของยุคนี้ก็คือมนุษย์เริ่มรู้จักเอาเงินมาลงทุนเพื่อจัดการกับความเสี่ยง ในขณะเดียวกัน ระบบการประกันภัยก็ได้สร้างให้เกิดบุคคลที่สามที่จะมารับภาระความเสี่ยงแทนเจ้าของธุรกิจ และภายใต้ตรรกะเช่นนี้ ทำให้ธุรกิจต่าง ๆ เริ่มมีการคิดคำนวณเพื่อคาดทำนายความเสี่ยงที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต (Wilkinson 2010)

จนกระทั่งศตวรรษที่ 19 เทคนิคการคิดคำนวณความเสี่ยงได้มาถึงจุดเปลี่ยนอีกระลอกหนึ่ง เมื่อสังคมสมัยใหม่เริ่มใช้ความรู้ทางคณิตศาสตร์และสถิติเข้ามากำกับความเสี่ยง โดยเฉพาะการเกิดกระบวนการควบคุมความเสี่ยงหลัก ๆ สามด้านด้วยกัน ได้แก่ การเกิดนโยบายรัฐที่จะควบคุมความเสี่ยงจากโรคภัยไข้เจ็บ (โดยอาศัยความรู้ในระบบแพทย์แผนใหม่) การควบคุมความเสี่ยงจากภาวะความยากจน (โดยอาศัยความรู้การจัดการเศรษฐกิจแบบใหม่) และการควบคุมความเสี่ยงจากอาชญากรรมต่าง ๆ (โดยอาศัยความรู้การจัดการของระบบกฎหมายและหลักทัณฑ์วิทยายุคใหม่) (Wilkinson 2010) และในช่วงศตวรรษเดียวกันนี้เอง ที่ระบบความคิดของผู้คนก็เชื่อด้วยความเสี่ยงนั้นอาจไม่ได้เกิดตามธรรมชาติหรือจากสิ่งเหนือธรรมชาติอีกต่อไป ทว่า มีความเสี่ยงแบบใหม่ที่มนุษย์เรเป็นผู้สร้างขึ้นเอง และผลจากความเสี่ยงนั้นก็กันไปได้ทั้งด้านบวกและด้านลบ ตัวอย่างเช่น ความเสี่ยงจากการลงทุนในตลาดหุ้น ที่อาจทำให้นักลงทุนได้กำไร หรือแม้แต่อาจเสี่ยงต่อการขาดทุนได้ในเวลาเดียวกัน (สมสุข หินวิมาน 2548)

และในคลื่นระลอกสุดท้าย หรือปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา อิทธิพลจากกระแสทิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) หรือหลังยุคการทำให้เป็นอุตสาหกรรม (post-industrialisation) ความเสี่ยงต่าง ๆ มักเกิดขึ้นในระดับมวลชนมากกว่าปัจเจกบุคคล และความเสี่ยงเองก็เริ่มถูกตีความว่า หมายถึง “อันตราย/ภัยคุกคาม” (danger/hazard/threat) ที่กว้างขวางระดับโลก (more globalised) ยากจะบ่งชี้ชัดได้ (less identifiable) มีผลกระทบที่เข้มข้นน่ากลัวมากขึ้น (more serious in their effects) จัดการได้ยากยิ่งขึ้น (less easily manageable) และสร้างภาวะความตื่นกลัวไปได้ทั่ว (anxiety-provoking) (Beck 1992)

5. ทักษะของนักวิชาการ 4 คนต่อการศึกษาการสื่อสารกับความเสี่ยง

แม้ในปัจจุบันจะมีนักทฤษฎีสังคมหลายคนที่ย้ายความสนใจไปที่ประเด็นเรื่องการสื่อสารกับความเสี่ยง แต่อย่างไรก็ดี ในที่นี้ผู้เขียนจะเลือกนักวิชาการที่โดดเด่นมา 4 คน และอธิบายแง่มุมที่นักทฤษฎีเหล่านี้พัฒนาความคิดต่อเรื่องความเสี่ยง ดังนี้

5.1 แมรี ดักลาส : แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมความเสี่ยง

นักวิชาการคนแรกที่พัฒนาแนวคิดเรื่องความเสี่ยงขึ้นมา ได้แก่ แมรี ดักลาส (Mary Douglas 1921-2007) ผู้เป็นนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษที่สนใจวัฒนธรรมและระบบสัญลักษณ์ ดักลาสได้อิทธิพลทางความคิดมาจากนักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสชื่อ เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) โดยดักลาสเห็นด้วยกับเดอร์ไคม์ที่ว่า **เงื่อนไขทางสังคม**เป็นตัวกำหนดการแสดงออกซึ่งความรู้สึกหรือการอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ รอบตัวเรา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในยุคที่**ความเข้มแข็ง/สมานฉันท์ในสังคม (solidarity)** ถูกทำลายลง มนุษย์เราก็จะเริ่มรู้สึกว่าตนเองอ่อนแอลงและเข้าสู่สภาวะ**ความเสี่ยง**มากขึ้น และพวกเขาก็จะเริ่มแสวงหากลไกบางอย่างในการเข้ามาจัดการกับความเสี่ยงนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น หลังจากเหตุการณ์ผู้ก่อการร้ายขับเครื่องบินพุ่งชนตึกเวิร์ลด์เทรดเซ็นเตอร์ หรือเหตุการณ์ 9/11 ชาวอเมริกันหรือแม้แต่ชาวโลกต่างก็เริ่มรู้สึกตื่นตระหนกต่อเหตุการณ์ และรู้สึกถึงความเสี่ยงจากการเดินทางด้วยเครื่องบิน ดังนั้นมาตรการรักษาความปลอดภัยหลาย ๆ อย่างจึงถูกพัฒนาขึ้นมาเพื่อป้องกันความเสี่ยงในสนามบิน อาทิ การตรวจอาวุธที่เข้มข้น การห้ามนำของเหลวขึ้นเครื่องบินเกินปริมาณที่กำหนด การตรวจเอ็กซเรย์กระเป๋าที่เข้มข้นขึ้น ฯลฯ

จุดเริ่มต้นความสนใจเรื่องความเสี่ยงของดักลาส ปรากฏอยู่ในหนังสือของเธอที่

ชื่อ *Purity and Danger* ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 1966 และด้วยจุดยืนแบบนักมานุษยวิทยา ดักลาสสนใจย้อนรอยกลับไปค้นหาความหมายของ “สิ่งสกปรก” (dirt) ที่ปรากฏอยู่ใน สังคมต่าง ๆ และพบว่า คนในแต่ละสังคมจะรับรู้ความหมายของความสกปรก ไม่เหมือนกัน รวมถึงสร้างระบบสัญลักษณ์เข้ามาอธิบายความหมายของสิ่งสกปรก แตกต่างกันไปด้วย ดังเช่นกรณีที่ได้กล่าสไว้วิเคราะห์เรื่องเลือดประจำเดือนของสตรีในฐานะ ของความไม่บริสุทธิ์

ต่อมาในภายหลัง ดักลาสได้พัฒนาแนวคิดเรื่องความสกปรกดังกล่าวออกไป และสนใจวิเคราะห์การรับรู้ของสังคมต่อเรื่องความเสี่ยงเพิ่มขึ้น ดักลาสได้อธิบายว่า ความเสี่ยงเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นในชีวิตประจำวันของผู้คน และที่สำคัญ คนที่อยู่ใน กลุ่มสังคมที่แตกต่างกัน ก็มีแนวโน้มที่จะรับรู้/สร้างความหมาย (make sense) ต่อ ความเสี่ยงที่แวดล้อมตัวเขาไม่เหมือนกันด้วย เช่น คนที่อยู่ในสังคมแบบตลาดเสรี มักมี แนวโน้มจะเชื่อว่า การแข่งขันในด้านต่าง ๆ นั้นก็คือเหตุที่มาของความเสี่ยงในชีวิต (อาทิ ความเสี่ยงในการแข่งขันทางธุรกิจการตลาด) ส่วนคนที่อยู่ในสังคมแบบข้าราชการ ก็มัก จะมีวิธีคิดที่ว่า ปัจจัยภายนอกใหม่ ๆ มักจะทำให้ระบบดั้งเดิมเปลี่ยนแปลง และนำไปสู่ สถานะความเสี่ยง เพราะฉะนั้น ผู้คนในระบบราชการจึงมักมีลักษณะอนุรักษ์นิยมและกังวล ต่อการเผชิญหน้ากับปัจจัยใหม่ ๆ ที่เข้ามาจากภายนอกระบบ

นอกจากนี้ ดักลาสยังเห็นด้วยกับความคิดที่ว่า ความเสี่ยงในปัจจุบันมักพ่วงมา กับการขยายตัวของลัทธิทุนสมัย เพราะยิ่งเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ก้าวหน้ามากขึ้นเท่าใด ผู้คนก็จะยิ่งกังวลกับความเสี่ยงรอบตัวมากขึ้น ทั้งนี้ ในเกือบทุกสังคม จะมีคนอย่างน้อย สองกลุ่มที่ต่อสู้ช่วงชิงอำนาจในการนิยามความหมายของความเสี่ยง และพยายามจะ สื่อสารความหมายดังกล่าวนั้นออกไปในวงกว้าง

ในส่วนของกลุ่มแรกนั้น อาจเรียกได้ว่าเป็น **กลุ่มครอบงำ/ชอบธรรม (legitimate groups)** หรือบรรดาผู้ที่เป็ศูนย์กลาง (centre) ของอำนาจหลักในการ ผลิตความหมายของความเสี่ยง คนกลุ่มนี้มีความพยายามจะสื่อสารกับคนทั่วไปว่า สำหรับ สังคมสมัยใหม่แล้ว อะไรบ้างที่เป็นเรื่องเสี่ยง/ไม่เสี่ยง ตัวอย่างเช่น กลุ่มของหมอ นักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งมีความชอบธรรมในฐานะผู้เชี่ยวชาญ ที่มีบทบาท สำคัญที่จะทำให้คนทั้งสังคมรับรู้ว่าความเสี่ยงคืออะไร และเราจะจัดการกับความเสี่ยง เหล่านั้นได้อย่างไร เช่น หมอสมัยใหม่ก็จะเป็นผู้ผลิตวาทกรรมผ่านสื่อต่าง ๆ ที่จะบอก ว่า ร่างกายและชีวิตเราจะเกิดความเสี่ยงจากโรคร้ายอันใดได้บ้าง และเราจะหลีกเลี่ยงโรค เหล่านั้นได้อย่างไร

ในอีกด้านหนึ่ง นอกจากกลุ่มครอบงำแล้ว สังคมยังมีบรรดาคนที่อยู่ใน **กลุ่มชายขอบ (marginalised group)** หรือบางครั้งเรียกว่า **“กลุ่มความเป็นอื่น” (otherness)** ที่แม้จะมีอำนาจน้อย แต่ก็เป็นผู้ที่มีบทบาทในการผลิตวาทกรรมต่อต้าน/คุกคาม/ทำลาย/ขัดขวางอำนาจในการให้ความหมายของความเสี่ยงโดยกลุ่มครอบงำกระแสหลัก หรืออีกนัยหนึ่ง วาทกรรมความเสี่ยงที่กลุ่มชายขอบผลิตออกมานี้ ถือได้ว่าเป็นปฏิกิริยาที่ตอบโต้กับลัทธิทันสมัย (anti-modernism) ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่เป็นระยะ ๆ ในสังคม

ตัวอย่างที่ชัดเจนของวาทกรรมต่อต้านเช่นนี้ ปรากฏอยู่ในงานศึกษาของนักมานุษยวิทยาชาวแคนาดาที่ชื่อ แมรี เบิร์ธ มิลส์ (2548) ต่อปรากฏการณ์ความเชื่อผีแม่ม่ายในภาคอีสานของไทย ที่เกิดขึ้นเมื่อราวปี พ.ศ.2533 ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ผู้คนมักมีแนวโน้มจะมองว่าผีแม่ม่ายนั้นเป็นเรื่องงมงายและไร้สาระ แต่สำหรับมิลส์แล้ว กลับพบว่าปรากฏการณ์นี้เป็นกระบวนการตอบโต้การพัฒนาที่ไม่สมดุลในสังคมไทย ที่ยิ่งพัฒนาไป สังคมชนบทก็จะยิ่งถูกผลักให้ออกไปอยู่ชายขอบมากขึ้น หรืออีกนัยหนึ่ง ภายใต้กระแสธารของการเปลี่ยนผ่านชุมชนหมู่บ้านไปสู่สังคมทันสมัย วัฒนธรรมสมัยใหม่มีแนวโน้มที่จะสูบเอาทรัพยากรท้องถิ่นออกไปจากชุมชน โดยที่ชุมชนหมู่บ้านเองกลับไม่ได้รับประโยชน์เต็มที่จากความสำเร็จดังกล่าว และถูกผลักให้เป็นชุมชนชายขอบที่อ่อนแอไปในที่สุด เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมทันสมัยจึงถือเป็นปัจจัยความเสี่ยงหรือภัยโดยตรงต่อชุมชนท้องถิ่น

อย่างไรก็ดี ชุมชนหมู่บ้านอีสานของไทยได้สร้างกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อตอบโต้กับความล้มเหลวของกระบวนการพัฒนาดังกล่าว โดยอาศัยอำนาจแห่งอิสตรีสร้างสัญลักษณ์เรื่องผีแม่ม่ายขึ้นมา ทั้งนี้ มิลส์ชี้ให้เห็นว่า โดยปกติแล้ว สถานะเพศวิธของผู้หญิงในความเชื่อพื้นบ้านมักถูกมองว่า เป็นสิ่งที่ทรงพลังจนต้องควบคุมเอาไว้ เพราะมีเช่นนั้นแล้ว อาจจะก่อให้เกิดอันตรายแก่ชุมชนหมู่บ้านได้ ดังนั้นปรากฏการณ์หรือวาทกรรมผีแม่ม่ายซึ่งเป็นผีผู้หญิงที่ชาวชุมชนอีสานได้สร้างขึ้น จึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการใช้อำนาจของผู้หญิงเพื่อโต้กลับ และเป็นพลังของท้องถิ่นในบางจังหวัดที่จะทำลาย/ขัดขวางต่ออำนาจของการพัฒนาตามลัทธิทันสมัย

นอกจากแนวคิดเรื่องการต่อสู้เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มครอบงำกับกลุ่มชายขอบที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ดักลาสได้ให้ข้อสรุปอีกด้วยว่า สำหรับสังคมทุกวันนี้ ความเสี่ยงมีแนวโน้มจะเป็น**ปรากฏการณ์ระดับกลุ่ม (collective constructs)** มากกว่าจะเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลเป็นราย ๆ ไป และที่สำคัญ การสื่อสารมีบทบาทหน้าที่สำคัญที่ทำให้

เกิดปรากฏการณ์กลุ่มของความเสียดังกล่าวขึ้นมา ดังตัวอย่างกรณีที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546) ได้นำเสนอไว้ในงานเขียนเรื่อง *ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5*

ในงานชิ้นนี้ นิธิได้ทำการวิเคราะห์พิธีกรรมสื่อ (media ritual) หรือสื่อ “ลัทธิพิธี” ที่เกิดขึ้นในสังคมกรุงเทพ ที่มีการเคารพบูชาเสด็จพ่อ ร.5 ซึ่งนิธิมองว่า เป็น **ปรากฏการณ์ทางสังคม** ที่เกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มของคนที่มีภูมิหลังแบบชนชั้นกลางในกลุ่มนักธุรกิจใหญ่น้อย แต่ไม่ใช่ข้าราชการที่มีเงินเดือนประจำแน่นอน ในขณะที่คนชั้นกลางกลุ่มนี้ดำเนินชีวิตตามรอยอารยธรรมสมัยใหม่ (อาทิ มีการศึกษาที่ทันสมัย เข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ดี หรือมีฐานะทางเศรษฐกิจสูง) แต่อีกด้านหนึ่ง พวกเขา ก็คือกลุ่มคนที่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางภาวะความเสี่ยงจากหลาย ๆ เงื่อนไข รวมถึงความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ ที่สร้างความไม่แน่นอนในชีวิตทางเศรษฐกิจสังคมของพวกเขา ดังนั้น กระบวนการจัดการกับความเสี่ยงของคนกลุ่มนี้ก็คือ การหวนกลับไปใช้สื่อแบบ “ลัทธิพิธี” ที่มีมาแต่ประเพณีดั้งเดิมของไทย และสร้างความหมายใหม่ให้กับ “ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5” ว่าเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมในการสร้างความมั่นคงของอำนาจทางเศรษฐกิจสังคมของคนชั้นกลางกลุ่มนี้

5.2 อุลริช เบ็ค : แนวคิดเรื่องสังคมแห่งความเสี่ยง

หากจะกล่าวถึงนักทฤษฎีหลังสมัยใหม่ที่สนใจประเด็นเรื่องความเสี่ยง และทำให้ความเสี่ยงกลายเป็นที่สนใจในวงกว้างแล้ว นักวิชาการที่โดดเด่นในที่นี้ก็คงหนีไม่พ้น **อุลริช เบ็ค (Ulrich Beck 1944-)** ศาสตราจารย์ด้านสังคมวิทยาชาวเยอรมัน งานเขียนที่สำคัญของเบ็คก็คือ *Risk Society* ต้นฉบับภาษาเยอรมันเขียนขึ้นเมื่อปี 1986 และได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษในปี 1992 จุดเริ่มต้นของเบ็คมาจากความสนใจกรณีความเสี่ยงในปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม จากกรณีที่เกิดขึ้นในปี 1986 เรื่องการรั่วไหลของกัมมันตรังสีจากโรงงานเชอร์โนบีลในยูเครน (ซึ่งสมัยนั้นยังเป็นแคว้นหนึ่งของสหภาพโซเวียต) ก่อนที่เขาจะขยายมุมมองความเสี่ยงไปยังปรากฏการณ์อื่น ๆ ที่เป็นผลพวงของกระแสความทันสมัยในสังคมโลก

เบ็คได้วิเคราะห์เส้นทางพัฒนาการของสังคมจากยุคสังคมอุตสาหกรรม (industrial society) มาสู่ยุคสังคมหลังอุตสาหกรรม (post-industrial society) เขาอธิบายว่า เป้าหมายของสังคมอุตสาหกรรมก็คือการผลิตสินค้าต่าง ๆ สนองต่อความต้องการของผู้คน หรือเรียกในภาษาอังกฤษว่าเป็นเป้าหมายในการผลิต “goods” ซึ่งในระบบการผลิตดังกล่าวนี้ ความเสี่ยงต่าง ๆ จะเกิดขึ้นจริงและสัมผัสได้โดยตรง ดัง

กรณีของมลพิษน้ำเน่าจากการปล่อยของเสียของโรงงานอุตสาหกรรมลงตามแม่น้ำลำคลอง ที่มีผลกระทบเป็นรูปธรรมโดยตรงต่อผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่ริมแม่น้ำ

แต่เมื่อมาสู่ยุคสังคมหลังอุตสาหกรรม เบ็คเห็นว่า สิ่งที่สังคมดังกล่าวผลิตออกมา มากกว่าก็คือ “bads” และเขาได้บัญญัติศัพท์เรียกสังคมดังกล่าวนี้ว่าเป็น “สังคมแห่งความเสี่ยง” (risk society) ทั้งนี้ ภายใต้สังคมแห่งความเสี่ยงนั้น มนุษย์เรากำลังเผชิญหน้ากับความเสี่ยงนานาชนิด ที่มีแนวโน้มจะเป็นนามธรรม/จับต้องได้ยาก (อาทิ ความเสี่ยงจากผลิตภัณฑ์เกษตรแบบ GMO) คาดทำนายผลลำบาก (อาทิ กรณีความเสี่ยงจากภาวะเรือนกระจกและโลกร้อน) ยากจะค้นหาสาเหตุพบ (อาทิ กรณีผู้ก่อการร้ายข้ามชาติซึ่งยากจะสืบค้นที่มาได้) ควบคุมผลไม่ได้ (อาทิ กรณีการเกิดแผ่นดินไหวและสึนามิ) ขยายผลไปได้เรื่อย ๆ และรวดเร็ว (อาทิ กรณีการระบาดของโรคซาร์ส ไข้หวัดนก และไข้หวัด 2009) และที่สำคัญ ความเสี่ยงยุคหลังอุตสาหกรรมยังเป็นกระบวนการที่สังคมสร้างขึ้น (social constructs) (อาทิ ปรากฏการณ์วันสิ้นโลก ปี 2012 ที่ได้รับการผลิตและเผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างน่าขนลุกข้ามชาติและภาพยนตร์ฮอลลีวูด) (Zinn 2008)

ในการก้าวเข้าสู่สังคมแห่งความเสี่ยงนั้น เบ็คได้เสนอแนวคิดเรื่อง ปฏิกริยา/การตั้งคำถามต่ออารยธรรมทันสมัย (reflexive modernization) ซึ่งหมายความว่า ในขณะที่ความสนใจของคนในยุคสมัยใหม่จะเน้นอยู่ที่การพยายามผลิตและแพร่กระจายความมั่งคั่งให้เข้าถึงทุกคน แต่สำหรับในยุค “สังคมแห่งความเสี่ยง” แล้ว ปัญหาที่ผู้คนเผชิญหน้าอยู่ก็คือ การฝังความเสี่ยงเข้าไปในจิตสำนึกของคน ซึ่งทำให้คนยุคนี้มีลักษณะมองโลกแง่ร้าย และพยายามค้นหาวิธีการที่จะทำให้ตนเองอยู่รอดในภาวะความเสี่ยงทั้งหลาย ด้วยเหตุดังกล่าว กระบวนการสร้างความทันสมัย (modernisation) จึงถูกภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นจริงบีบให้ผู้คนต้องย้อนกลับมาทบทวนตนเอง และเริ่มค้นหาคำตอบว่า เราจะเรียนรู้ ให้นิยาม และจัดการกับภาวะความเสี่ยงต่าง ๆ ได้อย่างไร เช่น การเกิดขึ้นของนิตยสารอย่าง *National Geographic* หรือรายการโทรทัศน์อย่าง *ทีวี 360 องศา* ซึ่งนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับความไม่แน่นอนของการเปลี่ยนแปลงในสภาวะแวดล้อมโลก หรือความผันผวนไม่แน่นอนในการดำเนินชีวิตแบบสมัยใหม่ เป็นต้น ทั้งนี้ เบ็คตั้งข้อสังเกตว่า เนื้อหาของสื่อในทำนองนี้ คงไม่ใช่แค่การสะท้อน (reflect) “ภาวะความเสี่ยง” แบบตรง ๆ หากแต่ยังเป็นกระบวนการที่เปิดให้มนุษย์ได้มีโอกาสเผชิญหน้ากับตนเอง (self-confrontation) หรือทำให้กระบวนการของสังคมทันสมัยได้ถูกตรวจสอบและวิพากษ์วิจารณ์ตัวมันเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเบ็คจะตั้งคำถามกับ “ด้านมืด” (dark side) ของสังคม ทันสมัยว่าเป็นเหตุปัจจัยของความเสี่ยงต่าง ๆ แต่ทว่า จุดยืนของเบ็คเองก็ยังคงมองสังคมแห่งความเสี่ยงด้วยสายตาของ “ความหวัง” (hope) ที่เชื่อว่า แม้จะอยู่ในภาวะความเสี่ยง แต่ถึงที่สุดแล้ว มนุษย์ก็จะค้นพบหนทางปลดปล่อยตนเองจากพันธนาการของความเสี่ยงไปได้ (คล้าย ๆ กับตัวละครเอกทั้งหลายในภาพยนตร์แนว sci-fi ที่ฉากจบก็จะสามารถเอาชนะปัญหาต่าง ๆ ได้ในที่สุด) แต่ทั้งนี้ ความหวังของมนุษยชาติดังกล่าวจะเกิดขึ้น ก็ต้องอาศัยกระบวนการปฏิรูป/จัดระเบียบใหม่ทางสังคม (social reform & re-organisation) ซึ่งมักปรากฏอยู่ในลักษณะของการเกิดขบวนการเคลื่อนไหวใหม่ ๆ ทางสังคม (new social movements) ที่พยายามจะปฏิรูประบบคิดด้านสิ่งแวดล้อม สุขภาพ และอื่น ๆ ดังตัวอย่างกรณีงานวิจัยของ ภัททริา วิริยะสกุลธรณ์ (2551) เรื่องการจัดการปัญหาแม่น้ำป่าสักเน่าเสียของชาวไท-ยวน อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี ที่ชาวบ้านพบว่า วิธีแก้ปัญหาด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์แบบเดิมไม่อาจเพียงพออีกต่อไปแล้ว ชุมชนไท-ยวนจึงเลือกการนำพิธีกรรมสืบชะตาตามคติความเชื่อของชาวล้านนา มาประยุกต์ใช้เพื่อสืบชะตาแม่น้ำแทน และภายใต้กลยุทธ์การใช้สื่อพิธีกรรมที่เป็นประเพณี ประดิษฐ์ขึ้นใหม่นี้ ในระดับปัจเจกบุคคลได้เกิดความตระหนักและมีจิตสำนึกเห็นคุณค่า แม่น้ำที่จะไปขยายผลในการแก้ปัญหาต่อไป พร้อม ๆ กับในระดับชุมชนที่เกิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แม่น้ำ

นอกจากคุณลักษณะของสังคมแห่งความเสี่ยงที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว เบ็คยังได้ตั้งคำถามเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นกับความเสี่ยงเพิ่มเติมด้วย กล่าวคือ ในขณะที่นักทฤษฎีสายเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อว่า สังคมทุนนิยมสมัยใหม่จะก่อปรังขึ้นด้วยความขัดแย้ง/ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชนชั้น (class) แต่เบ็คกลับแย้งว่า เมื่อมาถึงยุคสมัยแห่งความเสี่ยงนั้น ปรากฏการณ์ความเสี่ยงและความกลัวต่อความเสี่ยงเป็นเรื่องไม่เข้าใครออกใคร ดังที่เบ็คเปรียบเทียบไว้ด้วยวลีที่คมคายว่า “เรื่องของควันพิษในอากาศนั้นเป็นประชาธิปไตยยิ่งนัก” หรือ “smog is democratic” (Beck 1992) อันแปลว่า ความเสี่ยงเป็นเรื่องที่ ไม่มีชนชั้น (classless) และ ไม่มีพรมแดน (boundariless) อาทิ กรณีการระบาดของไวรัสคอมพิวเตอร์ที่ไม่เข้าใครออกใครของกลุ่มผู้ใช้คอมพิวเตอร์ติดต่อสื่อสารทั่วโลก

ในขณะเดียวกัน การที่ความกังวลต่อภาวะความเสี่ยงกลายมาเป็นปรากฏการณ์ที่ไร้ชนชั้นและไร้พรมแดนเช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่า แท้จริงแล้วโลกของเราได้กลายเป็นพื้นที่ที่มีภาวะความเสี่ยงเพิ่มขึ้นทุกวัน ๆ แต่ด้วยเหตุที่อารยธรรมทันสมัยทำให้มนุษย์เริ่ม

มี สำนักแห่งความเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น (individualisation) ในขณะที่ความเชื่อตามประเพณีปฏิบัติโบราณเอง (อาทิ ความเชื่อในลัทธิศักดิ์สิทธิ์และศาสนา) ก็เริ่มลดบทบาทลง ภาวะความเสี่ยงต่าง ๆ จึงไม่ใช่เรื่องที่ “พระเจ้า” เป็นผู้กำหนดอีกต่อไปแล้ว แต่เป็นเรื่องที่ “ปัจเจกบุคคล” เป็นผู้สร้างและต้องเผชิญหน้ากับชะตากรรมความเสี่ยงของตนเอง ดังเช่น ภาพยนตร์เรื่อง *Terminator* ทั้ง 4 ภาค ก็คือการชี้ให้เห็นว่า เพราะมนุษย์ยุคนี้ต้องการเลียนแบบหรือมีอำนาจที่เหนือกว่าพระเจ้า ด้วยการสร้างเทคนิควิทยาการหุ่นยนต์มนุษย์ที่ทันสมัย แต่ในที่สุด ภาวะความเสี่ยงจากเทคโนโลยีที่ไม่อาจควบคุมได้ ก็หวนกลับมาเป็นเครื่องจักรสังหารตัวมนุษย์เอง เป็นต้น

ในประการสุดท้าย อีกเงื่อนไขหนึ่งที่ช่วยทำให้ภาวะความเสี่ยงกลายเป็นปรากฏการณ์ที่ไร้พรมแดนก็คือ การไหลเวียนข่าวสารและความรู้ (circulation of information and knowledge) ในกรณีนี้ นิค สตีเวนสัน (Stevenson 1999) ได้ตั้งข้อสังเกตต่อจากงานของเบ็คว่า หากทศนะเรื่อง หมู่บ้านโลก (global village) ของ มาร์แชล แมคลูฮัน (Marshall McLuhan) เป็นการมองสื่อข้ามชาติในแง่ดี ที่ทำให้โลกทั้งใบหดแคบลงเป็นหมู่บ้านเดียว และคนทั้งโลกจะมีโอกาสเสพวัฒนธรรมและความมั่งคั่งได้อย่างเท่าเทียมกันแล้ว อีกด้านหนึ่งของสื่อไร้พรมแดนก็อาจกลายเป็น ผลกระทบที่เหวี่ยงกลับ (boomerang effects) ซึ่งทำให้ประชาคมโลกเองสามารถสื่อสารประเด็นเกี่ยวกับความเสี่ยงได้อย่างเท่าเทียมและพร้อมเพรียงกันหรือเกิดเป็น หมู่บ้านโลกแห่งความเสี่ยง (the global village of the risk) ตัวอย่างเช่น การโคลนนิ่งสิ่งมีชีวิตและมนุษย์ หรือการแพร่กระจายของผลผลิตทางการเกษตรที่มีการดัดแปลงพันธุกรรม (GMOs) ที่ได้กลายมาเป็นประเด็นความเสี่ยงแบบไร้พรมแดน ที่ผู้คนรับรู้ผ่านสื่อมวลชนข้ามชาติ

นอกจากกลไกด้านสื่อจะทำงานเผยแพร่วะความเสี่ยงที่ไร้พรมแดนแล้ว ในงานระยะหลังของเบ็ค เขายังเชื่ออีกด้วยว่า การทำงานดังกล่าวของสื่อเกิดจากแรงผลักดันทางการเมือง (political mobilisation) เป็นสำคัญ กล่าวคือ หากเราใช้คำอธิบายของทฤษฎีจักรวรรดินิยมสื่อ (media imperialism) ที่ว่า การสื่อสารข้ามชาติเป็นเวทีของการครอบงำพลเมืองโลกของประเทศศูนย์กลางอำนาจ (อาทิ ประเทศตะวันตกและสหรัฐอเมริกา) เพราะฉะนั้น แม้แต่เรื่องของการแพร่กระจายความเสี่ยง ก็มีแนวโน้มจะเกิดจากการผลักดันที่ครอบงำโดยกลุ่มประเทศดังกล่าวนั่นเอง ตัวอย่างเช่น ข่าวสารเกี่ยวกับผู้ก่อการร้ายข้ามชาติที่เผยแพร่ออกไปทั่วโลกในช่วงหลังเหตุการณ์ 9/11 ที่มหานครนิวยอร์ก ก็อาจถูกมองได้ว่า เป็นข่าวที่ประเทศศูนย์กลางอำนาจอย่างอเมริกาใช้เครือข่ายข้ามชาติอย่าง CNN และสำนักข่าวประเทศตะวันตก เป็นเครื่องมือครอบงำ

พลเมืองโลกให้คล้อยตามความคิดที่ว่า ภาวะความเสี่ยงต่อการก่อการร้ายนี้เป็นฝีมือของ พันธมิตรกลุ่มบินลาเดนในอัฟกานิสถานและตะวันออกกลาง ทั้งนี้ก็เพื่อให้อเมริกาและ มหาอำนาจบางแห่งในวันตกมีความชอบธรรมทางการเมืองที่จะส่งกองทัพบุกอิรักและ อัฟกานิสถาน

5.3 แอนโธนี กิดเดนส์ : แนวคิดเรื่องความเสี่ยงกับการสร้างอัตลักษณ์

นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษอย่าง แอนโธนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens 1938-) เป็นอีกผู้หนึ่งที่สนใจศึกษาเรื่องภาวะความเสี่ยงของสังคมสมัยใหม่ ทั้งนี้ เช่นเดียวกับมุมมองของ อุลริช เบ็ค ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จุดยืนของกิดเดนส์ก็เชื่อว่า วิทยาศาสตร์และวิทยาการสมัยใหม่ต่าง ๆ มีลักษณะเป็นเหรียญสองด้าน กล่าวคือ ในขณะที่เทคนิควิทยาการช่วยสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจสังคมให้กับมนุษยชาติ แต่อีกด้านหนึ่ง วิทยาศาสตร์ก็เป็นกลจักรสำคัญที่นำไปสู่ภาวะความเสี่ยงเช่นกัน

ในบรรดาความเสี่ยงที่เกิดจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอันทันสมัยนี้ กิดเดนส์ได้จำแนกประเภทของความเสี่ยงที่มีผลกระทบด้านลบต่อมนุษยชาติเป็น 4 ชนิดด้วยกัน อันได้แก่ **ความเสี่ยงที่เกิดจากการควบคุมและรวมศูนย์ข้อมูลข่าวสาร** (อาทิ กรณีของไวรัสคอมพิวเตอร์ หรือกลุ่มแฮกเกอร์คอมพิวเตอร์ที่เจาะความลับข้อมูลข่าวสารในโลกดิจิทัล) **ความเสี่ยงที่เกิดจากสงครามสมัยใหม่** (อาทิ ผลพวงจากสงครามและการใช้อาวุธเคมีชีวภาพ) **ความเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ผันผวนและคาดเดายากไม่ได้** (อาทิ ความเสี่ยงในการโจมตีค่าเงินสกุลต่าง ๆ ของนักลงทุนข้ามพรมแดน) และ **ความเสี่ยงต่อระบบนิเวศที่ล่มสลาย** (ตัวอย่างเช่น กรณีการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์เรือนกระจก ภาวะโลกร้อนขึ้น หรือปรากฏการณ์เอลนีโญที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั่วโลก)

กิดเดนส์ยังกล่าวอีกว่า แม้ว่าภาวะความเสี่ยงจะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง แต่ผู้คนส่วนใหญ่จะรับรู้ความจริง (truth) ในเรื่องดังกล่าวจาก **ประสบการณ์ผ่านสื่อ (mediated experiences)** ในชีวิตประจำวัน หรืออีกนัยหนึ่ง แม้ผู้คนจะไม่ได้สัมผัสกับเหตุการณ์ที่เสี่ยงเหล่านั้นโดยตรง และไม่อาจตอบได้ว่าข้อเท็จจริงของเหตุการณ์นั้น ๆ เป็นเช่นไร แต่ที่สำคัญก็คือ ผลพวงของประสบการณ์เสี่ยงที่ได้รับผ่านสื่อ กลับสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับสังคมในแบบ **ฉับพลันทันที (immediate effects)** เช่น กรณีการเสนอข่าวของสื่อมวลชนเกี่ยวกับไข้หวัดนกที่เคหะระบาดหนักในแถบประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อต้นปี พ.ศ.2547 ทำให้ผู้รับสารเมืองไทยเกิดอาการตื่นตระหนกแบบเฉียบพลันไปทั่วประเทศ และหลายคนเลิกบริโภคหรือจำหน่ายสัตว์ปีกในท้องตลาด

จนเป็นเหตุให้อุตสาหกรรมผู้เลี้ยงเปิดไถ่ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ และรัฐบาลต้องออกโครงการรณรงค์การบริโภคไถ่ รวมถึงจัดงาน “มหกรรมการกินไถ่” ขึ้นทั่วประเทศ

นอกจากนี้ แม้กิดเดนส์จะเห็นด้วยกับเบ็คในแง่ที่ว่า สังคมปัจจุบันมีแนวโน้มจะก้าวเข้าสู่สังคมแห่งความเสี่ยง แต่ทว่า ประเด็นที่กิดเดนส์สนใจนั้นได้แก่ **ความสัมพันธ์ระหว่างภาวะความเสี่ยงกับอัตลักษณ์ (identity)** ซึ่งนั่นหมายความว่า ในขณะที่เบ็คสนใจผลของความเสี่ยงในระดับสังคม แต่กิดเดนส์กลับเชื่อว่า ถึงจะอยู่ในยุคสังคมแห่งความเสี่ยงก็มิได้หมายความว่า ภาวะความเสี่ยงของมนุษย์จะเพิ่มมากขึ้นกว่าที่เคยมีมาในอดีต ตรงกันข้าม สารสำคัญจะอยู่ที่คำถามว่า ภาวะความเสี่ยงนั้นส่งผลต่อการสร้าง **ตัวตน/อัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคล (self-identity)** มากกว่า เช่น กรณีความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพของผู้คนยุคนี้ที่ไม่อาจสืบค้นหาสาเหตุที่แท้จริงได้ (อาทิ อาจมาจากสภาพแวดล้อมที่ผันแปร การบริโภคที่ผิดหลักโภชนาการ มลพิษด้านต่าง ๆ หรือความเครียดในชีวิตประจำวัน) เพราะฉะนั้น ภาวะความเสี่ยงดังกล่าวจึงนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์และรูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนยุคใหม่ อาทิ การเกิดพฤติกรรมสุขภาพใหม่ ๆ อย่างการบริโภคอาหารแบบชีวจิต การฝึกโยคะและชี่กงเพื่อสุขภาพกายและความสงบใจ การเข้าโรงยิมและฟิตเนสเพื่อเพาะร่างกาย การขยายตัวของบริการแบบสปา วาริบำบัด และการบำบัดด้วยกลิ่นธรรมชาติ (aromatherapy) หรือการเกิดขึ้นของนิตยสารสุขภาพทางเลือกเป็นจำนวนมาก ทั้งหมดนี้ไม่เพียงแต่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมเมืองของไทย แต่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นร่วมกันในสังคมเมืองใหญ่ ๆ ทั่วโลก

ตัวอย่างงานที่ศึกษาเรื่องความเสี่ยงกับการสร้างอัตลักษณ์นี้ได้แก่ งานของ วิจิตร ว่องวารทิพย์ (2552) ที่ได้ตั้งคำถามว่า ในสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงแบบทุกวันนี้ เป็นเรื่องง่ายมากที่ร่างกายของเราจะถูกทำให้เสื่อมโทรม หรือที่เรียกว่า “ความเสียหายชำรุดในร่างกาย” (the brokenness of bodies) หรือ “ความขัดข้องของกลไกในการทำงานภายในกาย” (a breakdown in bodies) อาทิ ความเสี่ยงจากความเหี่ยวย่นของผิวหนังและใบหน้า ฯลฯ และที่สำคัญ ความชำรุดทางกายหรือความเสี่ยงต่อสุขภาพดังกล่าว ก็มักจะเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นโดย “ตลาด” เพื่อกระตุ้นให้ผู้บริโภครู้สึกวิตกกังวลต่อความเสี่ยงที่ล้อมรอบตนเอง โดยมีภาคธุรกิจอย่างน้อย 2 กลุ่มหลักที่ปฏิบัติการอยู่ในสังคมความเสี่ยงนี้ กลุ่มแรกก็คือ กลุ่มธุรกิจที่เน้นปฏิบัติการลงทุนจากภายนอกร่างกาย เช่น อุตสาหกรรมเครื่องสำอาง ธุรกิจแฟชั่น ฯลฯ และกลุ่มที่สองคือ กลุ่มที่เน้นปฏิบัติการที่ทำให้งามจากภายในผ่านการรับประทานเข้าสู่ร่างกาย เช่น อุตสาหกรรมยา อุตสาหกรรมอาหาร และอุตสาหกรรมอาหารเสริม

จิตรได้ยกตัวอย่างกรณีของธุรกิจอาหารเสริม ซึ่งใช้กลยุทธ์การสื่อสารทางการตลาดเป็นบันได 4 ขั้น เพื่อให้ผู้บริโภครับรู้และสร้างตัวตนบางอย่างต่อความเสี่ยง ดังนี้

- **บันไดขั้นที่ 1 :** ธุรกิจอาหารเสริมจะเริ่มสื่อสารด้วยการใช้เหตุผลที่อ้างอิงความจำเป็นบางอย่างในประเด็นสุขภาพว่า ทำไมผู้บริโภคจึงต้องให้อาหารเสริมอย่างต่อเนื่องและยาวนาน อาทิ การอ้างข้อมูลวิชาการว่าปัญหาสุขภาพคนเราไม่เพียงแต่เกิดจากเชื้อโรคเท่านั้น ทว่ามาจากความไม่ใส่ใจสุขภาพของคนเรา จนทำให้ขาดสารอาหารบางชนิดที่อาจทำให้ร่างกายช้ำรุดได้
- **บันไดขั้นที่ 2 :** หลังจากผู้บริโภคเข้าใจแล้วว่า ปัญหาสุขภาพมาจากความไม่ใส่ใจดูแลสุขภาพของตนเอง ผู้ผลิตก็จะส่งสารหรือชุดความคิดเรื่อง “ความไม่พอเพียง” ออกไป อันหมายความว่า แม้ว่าปัจเจกจะดูแลสุขภาพด้วยการออกกำลังกาย กินอาหารที่มีประโยชน์ และพักผ่อนเต็มที่เพียงพอแล้วก็ตาม แต่นั่นก็ยังไม่เพียงพอต่อการได้มาซึ่งสุขภาพที่ดีเลิศ เพราะทุกวันนี้ ไม่มีชีวิตใครที่จะหลีกเลี่ยงจากความเสี่ยงต่าง ๆ รอบตัวไปได้ อาทิ ภาวะสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ หรือวิธีการผลิตอาหารที่ใช้สารเคมี จนทำให้ร่างกายต้องเผชิญกับความเสี่ยงอยู่ดี
- **บันไดขั้นที่ 3 :** ธุรกิจอาหารเสริมจะลงมือสร้างภาพความน่าเชื่อถือให้กับตัวผลิตภัณฑ์ อาทิ การอ้างว่าได้รับรับรองตามกฎหมายจากสถาบันต่างประเทศ การอ้างรายงานผลการวิจัยต่าง ๆ รวมไปถึงการสร้างตราสัญลักษณ์ (brand) ให้กับผลิตภัณฑ์ (เช่น การสร้างคำขวัญหรือสโลแกนว่า “เคล็ดลับความงามจากดินแดนอาทิตย์อุทัย” ฯลฯ)
- **บันไดขั้นสุดท้าย :** ธุรกิจจะใช้กลยุทธ์การขยายอุปสงค์ในเชิงประเภท/ชนิดของการใช้ผลิตภัณฑ์อาหารเสริมออกไป นั่นหมายความว่า ผู้บริโภคที่ปรารถนาจะมีสุขภาพที่ดีเลิศ ไม่อาจจะจำกัดการใช้สารสกัดเพียงตัวเดียวได้ แต่จำเป็นต้องใช้ร่วมกับสารสกัดตัวอื่น ๆ อีกมากมาย เพื่อประสิทธิภาพสูงสุดต่อสุขภาพร่างกาย

กลยุทธ์การสื่อสาร 4 ขั้นบันไดนี้ ท้ายที่สุดก็คือเงื่อนไขที่ธุรกิจอาหารเสริมสร้างและควบคุมให้ผู้คนรับรู้ถึงความเสี่ยงต่อสุขภาพของตน และก่อรูปอัตลักษณ์/ตัวตนของการเป็นผู้บริโภคผลิตภัณฑ์อาหารเสริมเพื่อจัดการกับความเสี่ยงทางร่างกายของตนขึ้นมา

5.4 มิเชล ฟูโกต์ : แนวคิดเรื่องความเสี่ยงกับการจัดวินัยทางอำนาจ

มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault 1926-1984) เป็นนักคิดชาวฝรั่งเศสและนักปรัชญาสังคมการเมืองแห่งศตวรรษที่ 20 และนำเสนอแนวคิดต่าง ๆ ที่สำคัญมากมาย โดยเฉพาะทัศนะของเขากับเกี่ยวกับ อำนาจ (power) ทั้งนี้ ฟูโกต์ปฏิเสธความเชื่อที่ว่าอำนาจมักมีลักษณะรวมศูนย์ แต่ตรงกันข้าม อำนาจมีลักษณะเป็นอนุภาคเล็ก ๆ ที่กระจายตัวไปทั่วทั้งสังคม หรือที่ฟูโกต์เรียกว่า จุลฟิสิกส์แห่งอำนาจ (micro-physics of power) อาทิ อำนาจในการสร้างความกลัวเรื่องความอ้วน ที่ผลิตผ่านสถาบันเล็ก ๆ ที่กระจัดกระจายไปทั่ว ไม่ว่าจะเป็นแพทย์ โรงพยาบาล สถานลดน้ำหนัก ผลิตภัณฑ์ลดน้ำหนัก บริษัทฯ ตำราเรียน สื่อมวลชน และอื่น ๆ ที่ประสานพลังกันในการกำกับความหมายและการรับรู้ของผู้คนว่า ความอ้วนเป็นปัญหาสุขภาพ เสี่ยงต่อโรคร้าย และเป็นที่น่ารังเกียจของทุกคนในสังคม (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับแนวคิดของฟูโกต์ ใน กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน 2551)

ในท่ามกลางแนวคิดอันหลากหลายของฟูโกต์ แนวคิดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องอำนาจในการจัดการความเสี่ยงก็คือ การควบคุม/ปกครองสมัยใหม่ที่มีผลต่อจิตใจ/จิตวิญญาณ (governmentality) ซึ่งหมายความว่า ในขณะที่สังคมดั้งเดิมมีแนวโน้มจะใช้กลยุทธิ์การควบคุมความคิด พฤติกรรม และการกระทำของมนุษย์ผ่านอำนาจทางศาสนา (pastoral care) เช่น การใช้ระเบียบศีลธรรม การใช้กลไกสภาพบาปในโบสถ์คริสต์ การควบคุมการแสวงหาความสุขจากการกินดื่มและการามรณ์ ฯลฯ แต่ในสังคมสมัยใหม่ หรือตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา กลวิธีจัดวินัยทางอำนาจแบบนี้ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยสังคมได้พัฒนากลยุทธิ์การปกครอง (govern) แบบใหม่ที่เข้ามากำกับควบคุมดูแลจิตใจ/จิตวิญญาณ (mentality) แทน ซึ่งปรากฏอยู่ใน 3 ลักษณะคือ

- (i) การควบคุมร่างกาย ประชากร แรงงาน และเศรษฐกิจ ซึ่งมักควบคุมผ่านรูปแบบของการสำรวจ สถิติ บันทึกประวัติ อายุ ส่วนสูง น้ำหนัก ประวัติการใช้ความรุนแรง การดื่ม การใช้จ่าย จังหวะการทำงาน การพักผ่อน การเข้างาน ฯลฯ
- (ii) การควบคุมด้านกฎหมายและรัฐศาสตร์
- (iii) การควบคุมความเป็นศาสตร์ต่าง ๆ

ทั้งนี้ การควบคุม/ปกครองจิตใจทั้งสามลักษณะนี้ จะนำไปสู่การสร้างความรู้ (knowledge) ในการใช้ชีวิตด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความรู้เรื่องสุขภาพ

สุขภาพะ สวัสดิการ ความมั่นคง รวมไปถึงการจัดการความเสี่ยงในทุก ๆ ทาง (ธีรยุทธ บุญมี 2551)

ในขณะเดียวกัน ในกระบวนการที่จะสร้างการควบคุมและผลิตความรู้ดังกล่าวได้นั้น ฟูก็อดเห็นว่า ต้องมีการใช้ภาคปฏิบัติการต่าง ๆ ในสังคม ที่มีอำนาจทำให้ปัจเจกถูกปกครอง/ควบคุม (governed) ทั้งผ่านการใช้อำนาจบังคับ และที่สำคัญ การทำให้ยินยอมทำตาม (make possible) โดยปัจเจกยอมรับว่า ความรู้ (ที่เข้ามากำกับควบคุมตนเอง) นั้น เป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตของเราดีขึ้นกว่าเดิม

สำหรับในประเด็นเรื่องความเสี่ยงและการจัดวินัยทางอำนาจนั้น หากใช้ทัศนะของฟูก็อด เราอาจกล่าวได้ว่า ความเสี่ยงเป็นปฏิบัติการชนิดหนึ่งในอันที่จะปกครองจิตใจ/จิตวิญญาณของปัจเจกเอาไว้ หรืออีกนัยหนึ่ง ความเสี่ยงเป็นชุดวาทกรรมที่ถูกผลิตขึ้นเพื่อควบคุมวินัยเหนือร่างกาย ความคิด และพฤติกรรมของเราว่า สำหรับคนยุคนี้ เราต้องกังวลหรือกลัวกับความเสี่ยงในเรื่องอันใดบ้าง เรื่องอะไรบ้างที่ถือเป็นความเสี่ยง/ไม่เสี่ยง และเราจะจัดการตนเอง (self-management) เพื่อไม่ให้ชีวิตตกอยู่ในสภาวะความเสี่ยงได้อย่างไร เช่น ในโฆษณาโทรทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ลดน้ำหนักทั้งหลาย ก็จะพูดถึงผลลบต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นกับผู้หญิงที่มีรูปร่างอ้วน (อาทิ ถูกสังคมมองอย่างน่ารังเกียจ ไม่ประสบความสำเร็จเรื่องความรัก มีบุคลิกภาพไม่น่าพอใจ เสี่ยงต่อการเป็นโรคอีกหลายชนิด) และให้คำอธิบายอีกด้วยว่า ผู้หญิงเหล่านี้พึงจัดการตนเองต่อความเสี่ยงในเรื่องเรือนร่างที่อ้วนอย่างไร (อาทิ ต้องบริโภคยาบางชนิด หรือต้องใช้อุปกรณ์ช่วยกระชับสัดส่วน) กระบวนการจัดวินัยหรือจัดการตนเองต่อความเสี่ยงเช่นนี้ ในท้ายที่สุด ก็สร้างให้เกิด “ร่างกายได้บงการ” (docile body) ที่มีอำนาจและผลประโยชน์ของภาครัฐกำกับอยู่

นอกจากนี้ ฟูก็อดเห็นว่า ภาคปฏิบัติการของความเสี่ยงไม่ได้สื่อสารผ่านเรื่องเล่าแบบเดียว ๆ (a narrative) หรือผ่านช่องทางการสื่อสารอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น ตรงกันข้าม วาทกรรมความเสี่ยงจะมีลักษณะของการวางเป็นโครงข่ายแห่งอำนาจ (network of power) ที่กระจัดกระจายและเกาะเกี่ยวตัวกันเป็นชุดของเรื่องเล่า (narratives) หลายชุด หรือผ่านช่องทางการสื่อสารหลากหลายช่อง แต่ทั้งหมดต่างทำงานสอดประสานพลังกัน เพื่อกำกับควบคุมความคิด/พฤติกรรมของปัจเจกเอาไว้

ตัวอย่างในงานวิจัยของ เชมวดี ขนบแก้ว (2549) ได้ทำการศึกษากลยุทธ์การสื่อสารข้อมูลความรู้ในฐานะเครื่องมือส่งเสริมการขายยานยนต์รายและยาคควบคุมพิเศษโดยตรงต่อผู้บริโภค ซึ่งในกรณีนี้ เชมวดีได้เลือกกรณีของยาไวอากร้า ของบริษัทไฟเซอร์

อินเทอร์เน็ตชนแนล (ประเทศไทย) ที่มีข้อบ่งชี้ว่าเป็นยารักษาอาการหย่อนสมรรถภาพทางเพศ หรือเป็นยารักษาโรคประเภทที่นักวิชาการบางกลุ่มเรียกว่า “โรคลิฟสไตล์” หรือ “โรคที่ถูกอุปโลกน์ขึ้นโดยบริษัทฯ” ซึ่งไม่ใช่อาการที่เป็นภาวะเจ็บป่วยที่แท้จริง แต่เป็นอาการที่ผู้บริโภคยารู้สึกว่าตนเองอยู่ในภาวะความเสี่ยงต่อคุณภาพชีวิต

จากการวิเคราะห์เนื้อหาและวิธีการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับยารักษาอาการหย่อนสมรรถภาพทางเพศผ่านสื่อต่าง ๆ เหมวดีพบว่า เนื้อหาความรู้ที่บริษัทฯสื่อสารป้อนให้กับผู้บริโภคนั้น มีสองชุดความรู้หลัก ๆ ด้วยกัน กล่าวคือ ความรู้ชุดแรกจะเกี่ยวข้องกับเรื่องอาการหย่อนสมรรถภาพทางเพศ โดยในการเผยแพร่ความรู้ชุดนี้ เพศสัมพันธ์จะถูกตีความว่าเป็นกิจกรรมที่ไม่มีข้อจำกัดเรื่องอายุ (เพราะแม้แต่ชายวัยทองก็ยังมีความต้องการทางเพศอยู่) และปัญหาเพศสัมพันธ์ถือเป็นเรื่อง “คอขาดบาดตาย” เพราะทำให้สูญเสียความเป็นชาย เสียความมั่นใจ รวมถึงส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตคู่/ชีวิตครอบครัว และที่สำคัญ อาการหย่อนสมรรถภาพทางเพศนั้น ก็จะถูกนิยามด้วยว่า เป็น “โรค” ที่รักษาได้ แต่ต้องด้วยการบริโภคยาเท่านั้น

สำหรับความรู้ชุดที่สอง จะเกี่ยวข้องกับตัวผลิตภัณฑ์ ที่ให้คำอธิบายว่า “ไวอากร้าไม่ใช่ยาปลูกเชื้ล” ที่สามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและปลอดภัย เมื่ออยู่ภายใต้การดูแลของแพทย์ ทั้งนี้ ชุดความรู้ดังกล่าวถูกผลิตเพื่อตอบโต้กับวาทกรรม/ความเข้าใจที่ว่าไวอากร้าเป็นยาปลูกอารมณ์ทางเพศและอาจเป็นอันตรายจากเรื่อง “ตายคาอก”

ในขณะเดียวกัน เหมวดีได้สกัดกลยุทธ์การสร้างความชอบธรรมให้กับความรู้ต่อยารักษาอาการหย่อนสมรรถภาพทางเพศ ซึ่งมีทั้งหมด 5 ลักษณะด้วยกันคือ (1) กลยุทธ์การสร้างความรู้ที่เน้นหนักไปถึงการสร้างตระหนักรู้เกี่ยวกับโรค (disease awareness campaign) โดยใช้วิธีสร้างความกลัวและวิตกกังวลต่ออาการ (2) การใช้รูปแบบทางวิชาการในการนำเสนอ (3) ใช้เทคนิควิธีการนำเสนอแบบโฆษณา (4) เป็นชุดความรู้ที่บอกความจริงครึ่งเดียว (half-truth) ที่เน้นประโยชน์ของบริษัทเป็นหลัก และ (5) เป็นชุดความรู้ที่ให้หลักประกันว่า จะขจัดปัญหาให้ผู้บริโภคยาได้ และจะนำมาซึ่งตัวตนใหม่ของผู้บริโภคที่ดีกว่าเดิม

และในประการสุดท้าย เหมวดีได้ลงมือวิเคราะห์กลยุทธ์การสื่อสารและโครงข่ายของอำนาจในการแพร่กระจายความรู้ข้างต้นออกไปสู่สาธารณะ และพบว่า บริษัทฯได้มีการผูกโยงโครงข่ายช่องทางอันซับซ้อน ที่จะผลิตและเผยแพร่ความรู้ว่าด้วยการใช้ยารักษาอาการหย่อนสมรรถภาพทางเพศ ตั้งแต่โครงข่ายของช่องทางสื่อสารทั่วไปที่จะป้อนข้อมูลความรู้ไปยังผู้บริโภค ไม่ว่าจะเป็นนิตยสารสุขภาพ รายการสุขภาพทาง

โทรทัศน์ เว็บไซต์ข้อมูลสุขภาพเพศชาย ข่าวประชาสัมพันธ์ จุลสารสุขภาพเพศชาย การตลาดเชิงกิจกรรม (event marketing) การตลาดทางตรง (direct marketing) ฯลฯ ไปจนถึงโครงข่ายของผู้เชี่ยวชาญ (expert) ในอันที่จะเผยแพร่ความรู้ (distribution of knowledge) ไปสู่สาธารณะ เช่น การสร้างแพทย์พันธมิตรในฐานะผู้เชี่ยวชาญของบริษัท ที่จะสื่อสารความรู้ออกไปได้อย่างน่าเชื่อถือ ทั้งนี้ จากการวางโครงข่ายของช่องทาง การสื่อสารดังกล่าว ทำให้บริษัทมีอำนาจในการผลิตวาทกรรมความเสี่ยงเรื่องสุขภาพทางเพศ ที่เป็นระบบแบบแผน มีขั้นตอน มีความซับซ้อน และที่สำคัญ ทรงพลังในการควบคุม นิยามความหมายเรื่องการจัดการปัญหาอาการหย่อนสมรรถภาพทางเพศ ที่จะเป็นได้ ด้วยการบริโภคยาเท่านั้น

รายการอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- เขมวดี ขนบแก้ว. (2549). “การสื่อสารข้อมูลความรู้ในฐานะเครื่องมือส่งเสริมการขายยาอันตรายและยาควบคุมพิเศษโดยตรงต่อผู้บริโภค: กรณีศึกษาการส่งเสริมการขายยารักษาอาการหย่อนสมรรถภาพทางเพศ”, *วารสารนิเทศศาสตร์*, ปีที่ 24 ฉบับที่ 4.
- จิตวดี ชัยวัฒน์. (2552). **การบริหารความเสี่ยงภัยและการประกันภัยในศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2546). **ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2551). **มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ภัททิรา วิริยะสกุลธรรม. (2551). **บทบาทสื่อพิธีกรรมในการอนุรักษ์แม่น้ำป่าสักของชาวไทย-ยวน อำเภอสายผึ้ง จังหวัดสระบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์พัฒนการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มิเชล ฟูโกต์ (2547). **ร่างกายได้บ่งการ: ปฐมบทแห่งอำนาจในวิถีสสมัยใหม่**. แปลโดย ทองกร โกศกรม, กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- แมรี เบิร์ท มิลส์ (2548). “ผีแม่มายประจัญบาน: เพศภาวะ ความตาย และความทันสมัยในสังคมไทยอีสาน”, แปลโดย สมสุข หินวิมาน, ใน *กาญจนา แก้วเทพ และคณะ*

(บก.), **ทั้งรัก ทั้งใคร่ ทั้งใช้ความรุนแรงต่อผู้หญิง**. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วิจิตร ว่องวาทิพย์ (2552). “ความเสี่ยง ความเสื่อม สุขภาพ และตัวตน”, รัฐศาสตร์สาร, ปีที่ 30 ฉบับที่ 2.

สมสุข หินวิมาน (2548). “ทฤษฎีการสื่อสารกับโลกาภิวัตน์”, ใน ประชานิเทศศาสตร์ และทฤษฎีการสื่อสารหน่วยที่ 8-15, นนทบุรี: สาขาวิชานิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

Allen, S. *et al* (2000). **Environmental Risks and the Media**. London: Routledge.

Beck, U. (1992). **Risk Society: Towards a New Modernity**. London: Sage.

Douglas, M. (1991). **Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo**. London: Routledge.

Giddens, A. (1990). **The Consequences of Modernity**. California: Stanford University Press.

Lechte, J. (2003). **Key Contemporary Concepts: From Abjection to Zeno's Paradox**. London: Sage.

Lupton, D. (1999). **Risk**. London: Routledge.

Ruhrmann, G. (2008). “Risk Communication”, in Wolfgang Donsbach (ed.), **The International Encyclopedia of Communication, Volume X**, Malden: Blackwell.

Stevenson, N. (1999). **The Transformation of the Media: Globalisation, Morality and Ethics**. London: Longman.

Tulloch, J. (2008). “Culture and Risk”, in Jens O. Zinn (ed.), **Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction**. Malden: Blackwell.

Tulloch, J. and Lupton, D. (2003). **Risk and Everyday Life**. London: Sage.

Wilkinson, I. (2010). **Risk, Vulnerability and Everyday Life**. London: Routledge.

Zinn, J. (2008). “Risk Society and Reflexive Modernization”, in Jens O. Zinn (ed.), **Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction**. Malden: Blackwell.